

EMPERYALİZM-KÜRESELLEŞME DÖNEMİNDE “DÖNÜŞÜM” BETİMLEMESİ ve ÜST-YAPI KURUMLARINDA YAŞANAN MÜCADELELER: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İzzettin ÖNDER*

Giriş: Niçin Bu Konu; Nasıl Bir Yöntem?

İki nedenden dolayı bu konuya yönelmiş bulunuyorum. Bunlardan birincisi, tarihin bu dönemecinde yönetsel veya sosyal kurumların betimlenmesinde, hatırlayabildiğimiz geçmişe oranla, hemen hiçbir dönemde olmadığı kadar sıkça “dönüşüm” ya da “değişim” kavramları kullanılmakta ve hemen her olguyu veya durumu “dönüşüm” ya da “değişim” vurgusu ile irdelemeye çalışıyor olmamızdır. Tarihsel süreç, doğası gereği, devamlı değişim ve dönüşüm içerir. İnsanlık tarihinin her aşamasında çok ciddi dönüşümler yaşanmıştır. Bazı dönemlerde keşif ve icatlara, başka zamanlarda büyük ekonomik ya da siyasal dönüşümlere bağlı olarak medeniyetin akışı değişmiş ve yeni aşamalara geçilmiştir. İkinci Paylaşım Savaşı sonrası dönemi ele aldığımızda, izlenen ekonomi politikalarında olduğu kadar reel yaşamda da görülen devinimlerin hiç birinin değişim sözcüğü betimlenmemiş, bizzat politikaların isimleri ile anılmış ve tarihe de öyle geçmiş olduklarını görürüz. Üniversitelerin kütüphanelerinde doktora tezlerinin konularına baktığımızda da, “sosyal devlet politikaları”, “ithal ikameci politikalar”, “finansal genişleme”, “küreselleşme” ve “finansal balonlar ve krizler” gibi, zamanlarının politikalarını yansıtan konu başlıklarına rastlarız. Günümüzdekenden farklı olarak, geçmişte yaşananları betimleyen başlıkların hemen hiçbirinde “dönüşüm” ya da “değişim” ek niteliğinin olmaması, buna karşın, son yirmi otuz yılın başat ekonomi politikası olan “neoliberalizm” politika uygulamaları anlatılırken, tüm dünyada görülmekle beraber, özellikle de Türkiye’de “değişim” ya da “dönüşüm” kavramlarının hemen tüm toplumsal ya da yönetsel kurumların vazgeçilmez ta-

---

* Prof. Dr.

nımlayıcı niteliği olarak devreye sokulması üzerinde düşünölmeye değer bir konu olarak görölmelidir. Her toplumsal ve ekonomik evrenin bir önceki evrenin organik sonucu olduğu nedensellik kurgusu içinde seyrettiği görüğu çerçevesinde, alt-yapı üretim ilişkilerinde gözlemlenen farklılığın, üretim ilişkilerinde radikal değişimi ifade edercesine “dönüşüm”den çok, zaman içinde yaşananlara “sistemik uyum” olarak algılanmasının daha uygun olduğu kanaatini taşımaktayım. Ancak, üst-yapı kurumlarındaki sürecin, olması gereken biçimde alt-yapıya uyumlu olarak gelişmeyip, alt-yapı sürecini perdeleyici ve kolaylaştırıcı işlevle iradî olarak şekillendirildiği dikkate alındığında söz konusu kurumlar için “değişim” kavramının kullanılması anlaşılır olmaktadır. Zira üst-yapı kurumlarında yaşanan sürecin “muhafazakârlık” görüğu çerçevesinde kendi organik devinimini yaşamadığına, bu nedenle de bu kademedeki ciddi sosyal sürtüşmelere ve çatışmalara tanık olmaktadır. 1980’lerde belirginleşen toplumsal ve siyasal yapıdaki farklılaşmanın irdelenmesi, söz konusu değişim ya da dönüşüm edebiyatının ortaya çıkışının nedenlerini açığa çıkarmaya hizmet edebilir, diye düşünmekteyim. Tartışmada izlenecek hat, üst-yapı kurumlarındaki dönüşümlerin alt-yapıdaki değişimlerle nedenli ilişkilendirilmesi doğrultusunda gelişecektir.

Kafamı kurcalayan ikinci konuyu ise, toplumsal ve yönetsel üst-yapı kurumlarında doğal sistemik uyum sürecinin yaşanması gerekirken, tam aksine bu süreçte tanık olduğumuz sancılı nedenleri oluşturmaktadır. Doğal süreçlerin sancısız ya da en düşük düzeyde sancılıyla yaşanması gerekirken üst-yapı kurumlarında yaşanan sıkıntı ve çatışmaların nedeninin araştırılması, toplumsal sınıf mücadelelerinin niteliğini yansıtmaması açısından olduğu kadar, alt-yapıdaki perdelemelerin açığa çıkarılması açısından da önemli görölmelidir. Zira hemen her alandaki toplumsal çatışmaların ve sınıf mücadelelerinin ilk adımda yansıdığı alan üst-yapı kurumlarıdır. Üst-yapı kurumları, bir yandan alt-yapıdaki değişimlerin yansıtması, diğer yandan da alt-yapıdaki zorlu devinimleri kolaylaştırıcı ideolojik işlevle yükümlü olması dolayısıyla çok önemli ve verimli toplumsal analiz materyali oluşturma özelliği taşırlar. Ancak, böylesi çözümlemeli yaklaşım alt-yapı üst-yapı ilişkisinin birlikte ele alınmasını ve üst-yapıdaki uyum sürecinin nedenselliklerle irdelenmesini gerektirdiği halde, çoğu açıklamalarda ekonomik analizlerden çok, tüm görüntünün salt sosyolojik yaklaşımlarla fotoğraflanmasına yer verilmesi yetersiz ve ideolojik saptırma olarak görölmelidir. Diğer bir deyişle, kapitalizmin azgınlaştığı küreselleşme döneminde üst-yapı kurumlarında gözlemlenen uyum sürecinin dönüşüm olarak ele alınmasının nedenleri etrafında kapsamlı bir tartışma ortamının açılması gerektiği kanaatini taşımaktayım. Bu bağlamda, son zamanların özgürlük, demokrasi ya da sair ilgili alanlardaki tartışmaların hemen tama-

mıyla iktisadî taban ve dokudan uzak olarak salt siyaset ya da sosyolojik alanda sürdürülmesine tepki olarak, bu yazının ekseninin iktisat ağırlıklı oluşturulmasına özel özen göstereceğim. Bunun nedeni ise, bireysel davranışlar kadar, bireylerin oluşturduğu toplulukların sosyal davranışlarının da temelinde iktisadî etkileşimlerin olduğu düşüncesidir. Aynı şekilde, hemen tüm politik olaylar ve/veya dayatmaların kökeninde de iktisadî etkileşimlerin başat olduğu açıktır. Hal böyle olunca, hemen her alandaki toplumsal olayların açıklanmasında salt sosyolojik yaklaşımın yetersizliğini kabul ederek, tüm devinimlerin iktisadî çözümleme ile desteklenmesi yoluna gidilmesi gereklidir. Bu açıdan Türkiye’de üst-yapı kurumlarında gözlemlenen çetin mücadelelere salt sosyolojik yaklaşımın ne denli analitik olmanın uzak ve kifayetsiz olduğu açıktır.

Bu yazının başlığında da ima edildiği üzere, Türkiye’de özellikle son dönemlerde üst-yapıdaki değişimin suhuletle gerçekleşmediğini, üst-yapı oluşumunda çok ciddi ve sert mücadelelerin yaşandığına tanık olmaktadır. Üst-yapı kurumlarında yaşanan sert mücadelelerin, Althusser yaklaşımı çerçevesinde, üst-yapıda ki oluşumunun alt-yapı üretim ilişkisi ideolojisini üreten ve topluma yayan organ olması hasebiyle görece edilgin ve alt-yapıyı koruyucu nitelikte olduğu görüşü ile fazlaca bağdaşmadığı ortadadır. Görüntüde ortaya çıkan bu durumun, küreselleşme, ideoloji, üst-yapı oluşumlar ve işlevleri gibi olguların çevre konumlu bir ekonomi özelliği taşıyan Türkiye açısından fevkalade önemli olduğu açıktır. Böylesi dolambaçlı bir yol üzerinde ilerlerken, kaçınılmaz olarak, demokrasi, özgürlük ve özerklik kavramlarına da yer verilerek, bu kavramlar hem gerçek boyutları ile gündeme getirilecek hem de kapitalizm içindeki ideolojik boyut ve işlevleri bağlamında irdelenecektir. Genelde bu çerçevede sürdürülecek yazıda önce üst-yapı kurumlarının niteliği ve bu bağlamda ideoloji kavramları üzerinde durulacak, daha sonra konu Türkiye özelinde irdelenecek ve son kısımda da sonuç yer alacaktır.

Üst-yapı Kurumları ve Özellikleri: İdeoloji Olgusu

Bilindiği üzere, toplumsal üst-yapı kurumlarının sosyo-politik niteliklerinin iktisadi nedenlerle üretim ilişkilerine tabi olduğu görüşünde, ekonomik üretim ilişkilerinin toplumsal alt-yapıyı oluşturduğu, üst-yapının ise oluşan alt-yapı üzerinde yükselen ve ideolojik amaçlarla yüklü kurumlar olduğu anlayışı gizlidir. Başka bir deyişle, bu yaklaşımın en katı görünümünde, alt-yapı niteliğindeki üretim ilişkileri aktif öge, üst-yapı dokusu ise pasif öge olarak ele alınmaktadır. Her ne kadar alt ve üst yapılar arasındaki etkileşimin her durumda ve katı biçimde tek yanlı olarak ve salt alttan üste doğru olduğu anlayışı geçerli değilse de, başat etkileme gü-

cün alt-yapıda olduğu teoride olduğu kadar tarihsel kanıtlarla da desteklenmiş bir gerçekliktir. Alt-yapı ve üst-yapı ilişkilerini geçişli toplumlarda ve durağan toplumlarda farklı yönde akımlar içinde birlikte çalışan sistemler bütünü olarak ele almak anlayışı kolaylaştırır. Oturmuş durağan toplumlarda alt-yapı başat doku olarak, üst-yapı dokusunu etkileyerek, sistemin korunması ve idamesi yanında, etkin işleyişi sağlar. Diğer bir deyişle, oturmuş durağan toplumlarda üst-yapı dokusu alt-yapı ideolojisinin üreticisi, taşıyıcısı ve toplumda yaygınlaştırıcısı işlevini yüklenir. Buna karşın, gelişmekte ve hızlı devinim yaşayan geçişli toplumlarda ise üst-yapı kurumları toplumun dönüştürülmesinde özel bir role sahip olur ve toplumsal güdümleyici işlev yüklenir. Devrim vb. gibi büyük siyasî dönüşümlerde toplumun güdülenmesinde üst-yapı kurumları başat role sahip olur. Böylesi dönüşüm aşamalarında üst-yapı kurumları üretilen düşünce ve davranış kalıplarının topluma yukarıdan dayatılması işlevini yüklenir. Doğal olmayan bu süreçte üst-yapı kurumlarında yaşanan toplumsal dayatma ve buna karşı geliştirilen direnç ciddi çatışma ve bunalımlara yol açabilir.

Üst-yapı kurumlarının şekillenmesi ve işleyişi ideoloji olgusu ile açıklanır. Zira ekonomik alt-yapı işleyişinde çok farklılaşan toplumsal yapının nasıl oluyor da az sayıda birkaç fikir etrafında toplanıyor olması, hatta farklı ve karşıt sınıfların düşünce kalıbının benimsenebilmesi konusunun yegâne açıklaması “ideoloji” kavramında saklıdır. İdeoloji kavramı Plehanov, Labriola, Gramsci, Bernstein ve Althusser gibi çok çeşitli düşünürlerce ele alınmış ve işlenmiş olmakla beraber, bu konuda zirveyi Lenin oluşturur. Lenin’de “ideoloji, çeşitli sınıfların çıkarlarıyla bağlantılı olan politik bilinç” olarak ele alınarak, burjuva ideolojisi ile sosyalist ideolojinin karşıtlığı ortaya koyulur. Bu görüşte, proletaryanın ideolojik olarak tahakküm altına alınması “burjuvazinin daha eski bir ideolojiye sahip olması ve bunu yayabilmek için daha güçlü araçlar kullanabilmesi” şeklindeki Marx’ın Alman İdeolojisi eserindeki görüşüne yakın açıklamasına dayandırılmaktadır (Larrain, 1993, 283). Ne ilginçtir ki, Lenin’den yaklaşık 200 yıl önce “Milletlerin Serveti” adlı eserinde Adam Smith de benzer bir açıklama yapmıştır: “İşçi çalıştıranların (patronların) tüm plân ve projeleri emek üzerindeki emelleriyle ilgilidir. Tüm bu operasyonların sonucu kâra yöneliktir. Ancak kâr, ücret ve rant gibi toplumun refahı ile yükselip, çöküşü ile düşüşe geçmez. Kâr, genellikle, zengin ülkelerde düşük, fakir ülkelerde yüksek düzeyde gerçekleşir. Kârın en yüksek düzeyde gerçekleştiği ülkeler ise, hızla çöküşe sürüklenen ülkelerdir. Görüldüğü üzere, bu grubun çıkarının toplumsal çıkarla ilişkisi, diğer gruplarınkinden farklı ve terstir. Tüccarlar ve büyük üreticiler büyük miktarlarda sermaye kullanırlar ve sahip oldukları servetler nedeniyle toplumun dikkatini ve itibarını üzerlerine çekerler. Bu insanlar

tüm yaşamları boyunca plân ve projeler yapmakla uğraştıklarından, toplumun büyük kesiminden daha geniş algılama kapasitesine sahiptirler. Ancak, tüm zekâlarını toplumsal çıkar yerine, iş çıkarları üzerine yoğunlaştırdıklarından, ne kadar ahlâksal olmaya çalışsalar da, tüm fikir ve davranışları toplumsal çıkara değil, iş çıkarlarına yönelik olur. Bu kişilerin (iş adamlarının) diğer bireylere göre kamusal çıkarı düşünme açısından bir üstünlüğü yoktur ve bunların kendi çıkarlarını gütmeye dürtüsü halkın kendi çıkarını gütmeye dürtüsünden daha şiddetlidir. Kendi çıkarları ile ilgili güçlü bilinçle (tetiklenen) iş adamları vasat halkın hoşgörüsü üzerine baskı yapıp, onlara, halkın çıkarlarının değil fakat iş çevrelerinin çıkarlarının toplumsal çıkar olduğu yönünde telkinde bulunarak, tüm toplumu halkın bireysel çıkarlarından ve genel toplumsal çıkarlardan vazgeçmeye ikna etmişlerdir. Ne var ki, ticaret ya da üretim sektörünün herhangi bir alanında faaliyet gösteren iş adamlarının çıkarları toplumsal çıkardan farklı olduğu gibi, çoğu durumda toplumsal çıkara terstir. İş adamlarının çıkarları piyasaları genişletmek ve rekabeti ortadan kaldırmaya yöneliktir. Piyasaların genişletilmesi, çoğu halde toplumsal çıkara uygun görülebilir; ancak, rekabetin ortadan kaldırılması, toplum üzerine haksız ve anlamsız bir yük yıkarak, kârları olması gereken düzeyinin üzerine çıkaran ve böylece iş adamlarının lehine çalışan bir süreç olarak görülmelidir. Bu çevrelerden (iş adamlarından) gelen herhangi bir yeni yasa veya düzenleme önerisi çok büyük bir dikkatle incelenmeli, kuşkulu ve derin incelemelerden sonra toplumsal yarar doğrultusunda olduğu hakkında kesin yargıya varılmadan kabul edilmemelidir. Zira böylesi öneriler, çıkarı hiçbir zaman toplumsal çıkarla örtüşmeyen, toplumu kendi çıkarı yönünde baskılayan ve yalan söyleyen, daima da böyle davranmış olan bir kesimden gelmektedir.” (Smith, 1960, 231–232).

Smith’in açıklaması ile ondan çok sonraları ideoloji kavramı üzerinde duranların benzer açıklama türünde buluşmaları hoş bir rastlantı olsa gerek! Engels’in ideoloji görüşü, zamanlar arasındaki farklı görüşlerin benzerliğine güzel bir örnek oluşturmaktadır: “İdeoloji, düşünen birey tarafından, bilinçli de olsa ‘yanlış’ bir bilinçle oluşturulup geliştirilen bir süreçtir. Bu süreçte kendisini harekete geçiren asıl itici güçler bireyce tanınmaz, algılanmaz. Eğer sözü edilen güçler tanınabilseydi, zaten bir ideolojik süreç söz konusu olmazdı. Birey, yanlış veya sahte güdülerin varlığını hayal eder durur. Bu bir düşünme süreci olduğu için, özü ve biçimi de, salt akıldan, bireyin ya kendi düşüncelerinden ya da kendisinden öncekilerin düşüncelerinden devşirilir. Birey salt aklın gereçleriyle çalışır. Bu gereçlerin de akıl tarafından yaratılmış olduğunu düşünür; onları akıldan bağımsız daha uzak kaynaklarda aramaz. Bu, aslında onun için son kertede doğal bir şeydir. Değil mi ki, o bütün eylemleri akıl kanalı ile gerçekleştirmektedir, o halde, bu

eylemler son kertede akıldan kaynaklanmış görünecektir. İşte, devlet yapılarının, hukuk sistemlerinin ve her bir özel alana ilişkin ideolojik tasavvurların tarihinin bağımsızlığına ilişkin bu hayaldir ki, çoğu kişilerin gözlerini kamaştırır.” (Engels, aktaran ÇHD, 2010, 2).

Kapitalist üretim ilişkisinde çok farklı çıkarlara sahip insan topluluklarının siyasî kararlarda birbirine yakınlaştırılması Althusser’e göre, üretim ilişkisi alt-yapısının üzerinde yükselen “ideolojik aygıtlar” ve “baskı aygıtları” tarafından sağlanan toplumsal bir sonuçtur (Althusser, 1978, 38-44). Althusser’e göre ideoloji olgusu, “...bir insanın ya da bir toplumsal grubun zihninde egemen olan fikirler ve tasarımlar sistemidir.” (Althusser, 1978, 55). Althusser’e göre, ideoloji konusunda “devlet” kavramı ile “devlet aygıtı” dokularının birbirinden ayrıştırılması gerekir. Devlet, siyasal kararların alındığı dokudur, devlet aygıtı ise devlet dokusunun aldığı kararları uygulayan organdır. Toplumsal ve sınıf mücadeleleri açısından karar alıcı niteliği ile devlet aygıtı birinci derecede önemi haiz olduğundan, toplumsal katmanlar arasındaki çetin siyasal mücadele devlet kademesinin ele geçirilmesine yöneliktir.

Toplumsal alt-yapı ideolojisinin tüm toplumda yaygınlaştırılmasında devreye ilkin devletin ideolojik aygıtları girer. Devletin temel ideolojik aygıtları siyasete bulandırılmış dinsel kurumlar ve uygulamalar, eğitim kurumları ve faaliyetleri, aile dokusu ve anlayışı, hukukî doku ve felsefesi, siyasal yapılanma ve bu yapılanmadaki örgütler, sendikal yapılanma ve örgütler, iletişim kanalları ve iletişim ortamı, kültürel doku ve kültür yayma araçlarıdır. Söz konusu ideolojik aygıtların ve baskı aygıtlarının Türkiye’de hangi gerekçelerle ve ne şekilde kullanıldıklarına geçmeden, bunlar hakkında kısa açıklamalar, ilerideki anlatımı kolaylaştırabilir. Dini kurumlar ve dinsel pratikler toplumsal işleyişi yumuşatarak, farklı toplumsal sınıflara mensup grupların müşterek görüntülü bir yapıda birleştirilmesini sağlayarak, toplumsal veya grupsal karşıtlıkları törpülemeye ve izole etmeye yönelik işlev görür. Bu yönü ile siyasallaşmış dinsel doku sınıf çatışmalarını perdeleyerek sistemin işleyişini bireysel ve toplumsal vicdanda meşrulaştırarak düzeni aklar. Kalvinist ve püriten mezheplerin İngiliz sanayileşmesinde emek sömürsünü meşrulaştırma işlevi, günümüzde tarikatlar tarafından yerine getirilmektedir. Dinsel yönelişler toplulukları bilinç dışı harekete geçirerek, savaş ve kıyımlara da yol açabilir (Deleuze & Guattari, 1987; 382-383).

Eğitim kurumları, ilk kademelerden en son aşamaya kadar, gerek kavramsal yaklaşımları gerek içerik ve örgütsel ilişkileri bağlamında, eleştiri ve reddetme yaklaşımlarının tersine, itaatkâr ve teslimiyetçi bir doku oluşturmada çok büyük bir işleve sahip bulunmaktadır. Özellikle de küreselleşen günümüz koşullarında

eğitimin gerek metod gerekse içerik olarak gelişmiş merkezlere bağlanıyor olması, Türkiye gibi çevre konumlu ekonomiler açısından ülkeye ve ekonomiye yarardan uzak bir yönetimin oluşturulması anlamına gelmektedir. Gelişmiş merkezlerin kendi doku ve sorunlarının kavramsallaştırıldığı bilimsel görüntülü kalıpların olduğu gibi çevresel ekonomilere aktarılması, çevre toplumları insanların kendi meselelerine yabancılaşmasına ve çözüm üretmekten uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Özellikle sosyal bilimler alanında aktarma yöntem ve içeriklerin kullanılması toplumsal özelliklerin kavranmasını engellemekte ve bilimsel konuların işlenmesinde devralınan kavram ve retorikler de zihinsel oluşumları denetleyerek, düşünce kalıplarını etkileyebilmektedir.

Hukuk alanı, bir yönü ile hukuk felsefesi, diğer yönü ile de hukuk kurumları olarak ele alınır. Hukuk felsefesi devletin ideolojik aygıtı olarak, alt-yapıdaki üretim ilişkisi dokusunun kavramsallaştırıldığı alandır. Bunun tamamlayıcı uzantısında hukuk kurumları ise, devletin baskı araçları olarak sistemin maddî olarak korunması işlevini görür. Böylece hukuk, gözü kapalı meleşin elindeki terazi ile hak tartışını gerçekleştirir görüntüsü altında, aslında toplumun diğer katmanlarına karşı başat grupların çıkarlarını ilke düzeyinde kavramsallaştırırken, aslında birer baskı organı olan hukuk kurumları da bu kavramlar çerçevesinde toplumda hak dağıtan ve adalet sağlayan organlar olarak algılanır.

Toplumsal mücadelenin en şiddetli gerçekleştiği devleti ele geçirme aşamasında temel doku olan siyasal yapılar konusunda da gerek örgütler gerekse seçim sistemleri ve parlamentonun teşekkülü açılarından gerçek anlamda demokrasinin söz konusu olmadığı açıktır. Gelir dağılımının görece olumlu ve siyasal bilincin görece yüksek olduğu ileri ülkelerde siyasal yapıların işleyişi demokratik nitelikli bir görüntü verirken, çevre konumlu ekonomilerde çok çeşitli sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı işleyişin çok farklı olduğu gözlenmektedir. Kapitalist sistemlerde, kamu kesiminin mülksüzleştirilmiş olması nedeniyle, başat sermaye dokusu siyasal kadroları, dolayısıyla devlet örgütünü de etki ve denetim altında tutabilmektedir. Neoliberal politikaların en önemli ayağı olan özelleştirmelerin bu denli şiddetle dayatılması ve yapay gerekçelerle halkların kandırılmasıyla gerçekleştirilmesi, sadece toplumsal birikime el koyma mantığı ile değil, aynı zamanda siyasî nitelikli kararlarda sermaye hâkimiyetinin güçlendirilmesi gerekçesi ile de açıklanabilir.

İletişim ağı ve aygıtları da, sistemlerin ideolojik aygıtları olarak, çok etkili toplumsal beyin yıkama araçlarıdır. Günümüzde bireyi mutlak olarak teslim alan iletişim araçları, bireyleri çevreden izole ederek, yönetim merkezine yönlendirmekte ve bu yolla güçlü bir toplumsal denetim ortamı oluşturabilmektedir. Öte

yandan, günümüzün çok pahalı hâle gelmiş olan iletişim araçları, doğal olarak, sermayenin eline geçmekte ve sermayeleşmektedir.

Kültür dokusu, bir toplumun tarihsel ve dönemsel üretim ilişkisi ve birikiminin bir tür tortusu olup, tüm ideolojik aygıtların içine girerek onların şekillenmesinde başat rol oynar. Kültür dokusu tüm diğer dokular gibi, ağırlıklı olarak başat düşünce ve eylem ortamından etkilenmiş ve öylece şekillenmiştir. Kültür dokusunun aile dokusu gibi bireyin yakın çevresini olduğu kadar, sendikal yapılar veya iş ilişkileri gibi dışsal çevreyi de etkileyen çok önemli bir sosyal tabanı oluşturur. Kültür dokusu, toplum içinde yaşayan bireyin hem sorun ve iç çatışmalarının hem de onların yüceltilmesiyle çözüldüğü yaygın ve etkili bir alandır (Weisskopf, 1957; 6-7).

Sermayenin çıkarları doğrultusunda ideolojik aygıtlarla yönlendirilen ve şekillendirilen toplumun yönetilmesi aşamasında ise devletin baskı araçları devreye girer. Devletin baskı araçları, ideolojik aygıtlardan farklı olarak, görünüşleri ve işleyişleri ile maddi niteliktedir ve belirgindir ve baskıcıdır. Baskı araçları parlamento, bakanlar kurulu, bürokrasi, yargı organları, hapishaneler, polis ve asker gibi birey ve toplum üzerinde güç kullanan organlardan oluşur. Yasaların yapılmasında ve uygulanmasında, diğer bir deyişle devletin baskı aygıtlarının işleyiş arka planında başat ideoloji devrededir.

Devletin ideolojik aygıtlarında da baskı aygıtlarında da topluma hâkim olan sermaye ideolojisi başattır. İdeolojik aygıtlarla baskı aygıtları arasındaki fark şudur ki, ideolojik aygıtlarda sermaye çıkarı doğrultusunda şekillendirilen toplumsal düşünce sistemleri bireylere ve topluma enjekte edilirken baskı ve güç ikinci aşamada devreye girerken, baskı aygıtlarında baskı ve güç ilk aşamada devrededir.

Sermayenin topluma hâkim olma sürecinde, öncelikle ideolojik aygıtlarla toplumun şekillendirilmesine çalışılmasının nedeni, bu sürecin algılanmasının görece güç olmasına bağlı olarak tepki oluşturma olasılığının da oldukça zayıf olmasıdır. Toplumsal muhalefet odakları da var olan yönetime ya da dokuya karşı muhalefetini, aynı gerekçe ile öncelikle ideolojik aygıtlar kanalından yapmaya yönelir. Toplumsal muhalefetler de aile, din, siyasal, eğitimsel, sendikal ya da iletişim ve kültürel dokular gibi ideolojik aygıtlar ortamında faaliyet göstererek, alanlarının daraltılmasını engelleme ve genişletme yoluyla direniş gösterirler. Diğer bir deyişle, gerek toplumun başat kesimleri ve sermayenin toplumu baskılaması, gerek sermaye karşıtı kalkışa yönelen kesimlerin karşı direnişi en kolay ve etkili bir biçimde ideolojik aygıtlar ortamında gerçekleştirilir. Zira ideolojik aygıtlar ortamın-

da gerek doğrudan güç ve baskı unsurunun devrede olmaması, gerek alana girişin görece kolaylığı ve alanda etkili olma maliyetinin düşük olması, toplumsal çatışmaların ideolojik aygıtlar ortamında sürdürülmesini olanaklı kılmaktadır.

Türkiye'deki Görünüm

1923'den günümüze dek siyaset ve ekonomi alanında oldukça çalkantılı bir dönem geçirmiş olan Türkiye'deki ekonomi-politik sürecin oluşumunu tahlil etmek bu yazının sınırlarını olduğu kadar, bizzat benim de kapasitemi aşan bir uğraştır. Bu kısıtlar altında burada irdelemeye çalışacağım konu, birinci boyutu ile yazının baş tarafında da belirttiğim gibi, Türkiye'de somut olarak yönetsel kurumlarda ve soyut olarak da ideolojik aygıtlarda yaşanan süreçlerin niçin "değişim" ya da "dönüşüm" nitelmesi ile betimlendiği; ikinci boyutu ile de bu süreçlerin ekonomik alt-yapılarla ne tür bir etkileşim içinde olduğu etrafında şekillenecektir. Açıklamalarımı kompartımanlara ayırmadan, iç içe geçmiş olarak, üst-yapıdaki çatışmaları ve bunların alt-yapı bağlamlarını sorgulayarak yapmaya çalışacağım. Açıklamalarda anahtar konuları şu alanlarla sınırlayacağım: "liberalizm/-muhafazakârlık", "İslâm/liberalizm", "Kemalist-laikler/liberal-muhafazakârlar" (BSB, 2008; Yalman, 2009). Çoğaltılabilecek bu tür karşıtlıklar etrafında şekillendirilecek güçlü tartışmaların 80 yıllık serüvenimizi açıklamada çok yararlı olacağı açık olmakla beraber, açıklamalarımı resmin çok net algılanabildiği, 1980'lerden günümüze dek uzanan dönem ile sınırlı tutacağım.

Ana açıklama konularındaki dönüşümlerin tartışmasına yönelmeden önce, söz konusu değişimlerin hem nedenini hem de temelini oluşturan alt-yapı devinimlerinin irdelenmesi kaçınılmazdır. Neoliberal politikaların sosyal devlet politikaları ya da finanslaşma vb gibi geçmişteki ana politikalardan iki temel farklılığı belirgindir. Bunlardan birincisi, içinde özelleştirme, küreselleşme ve devletin küçültülmesi gibi Yeni Sağ politikalar demeti olarak bilinen ekonomik politika uygulamaları yanında, liberalizm, muhafazakârlık ve özgürlük olarak nitelenen sosyal kurumları da sıkça gündeme getirmesi; ikincisi ise söz konusu tüm alt ve üst yapı dokularının küresel düzlemde homojen bir şekilde uygulanmasını dayatmasıdır (Barry, 1988; Harvey, 2009). Neoliberal politikaların ekonomik alt-yapısı "küreselleşme" dayatması ile tüm ekonomilerin kendilerine özgü heterojen yapıdan homojen yapıya evrilmesi ile yerküreye yaygınlaştırıldı. "Piyasa" söylemine dayanarak çevreye dayatılan dışa açık liberal ekonomi modeli, gelişmiş ekonomileri olduğu kadar, hatta ondan da öte gelişmekte olan çevre konumlu ekonomileri derinden sarsma niteliğinde olmakla beraber, böylesi bir sosyal muhalefetin oluşmaması gerek alt-yapıdaki zorlamaların, gerekse üst-yapıdaki ideolojik saldırı ve

şartlandırmaların sonucudur. Böyle bir bütünsellik içinde önce alt-yapı ilişkilerine baktığımızda, ekonomilerin denetimsiz dışa açılması yanında, devletin küçültülmesi ve çoğu kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesi sürecin bir ayağını oluşturuyordu. Sürecin ikinci ayağını ise, kamu hizmetlerinin sunumunda hizmet satın alımı veya ihale sisteminin ağırlıklı olarak devreye sokulması oluşturuyordu. Nihayet sürecin üçüncü ayağında da, özelleştirmeler yer alıyordu. Böylesi yalın ifadelerle fazla bir şey ifade etmeyen, hatta ekonomik anlamda etkinleşme, sosyal anlamda ise liberalleşme olarak algılanan yeniden yapılanma, aslında merkez ekonomilerde yaşanan derin olgunlaşma krizinin aşılabilmesi amacıyla çevreye dayatılan bir uyum sürecidir. Ancak, üretim ilişkilerinde hiçbir değişiklik gerçekleşmeden yaşanan bu sürecin “uyum” olarak değil de “değişim” veya “dönüşüm” olarak algılanması ve betimlenmesi, sürecin geçmiştekilerden hem işleyiş yönü, hem kapsamı, hem de etkileri itibariyle çok farklı cereyan etmesinden kaynaklandığı kanaatini taşımaktayım. Şöyle ki: (1) geçmiş dönemlerde yaşanan kronik krizlere bağlı olarak büyütülen kamu kesimi, bu kez neoliberal politikalar çerçevesinde özel sermayeye yer açabilmek için giderek küçültülüyor; (2) söz konusu süreç, yoksullaşmayı yaygınlaştırıp derinleştiriyor; (3) ekonomiler birbirine bağlı hareket etme aşamasına getirilmiş olduğundan, güç ilişkisi ve etkileşim geçmişe göre daha yoğun olarak yaşanmaya başlıyor. Açıktır ki, ülke bazında dönemsel olarak süreçte yaşananlar çarpıcıdır. Zira küçültülen kamu kesimi ve bazı kamu hizmetlerinin özel alana aktarılması kamu hizmetlerinden yararlanma durumunda olan orta ve dar gelirli bireylerin refahında önemli daralmalar yaratırken, özel kesime yeni faaliyet ve kâr alanı açılması işlevini görmüştür. Zira ekonomilerin dışa açılması ve koşulsuz özelleştirmeler merkez kapitalist ekonomilerde kriz yaşayan sermayenin hem üretim hem de tüketim alanı olarak çevre ekonomilere yayılmasına neden olmuştur. Hal böyle olunca, küreselleşen dünya ortamında yapılan kesit analizi çerçevesinde çevre konumlu ekonomilerin kendi süreçleri dışında zıplarcasına ekonomik devinime girmeleri bir tür zorunlu uyum olarak görülür. Bu aşamada, temel üretim ilişkilerinde ve mülkiyet biçiminde köklü değişim yaşanmadan, küresel sistemde merkez ekonomilerin sorunlarının çevreye yaptığı dayatmalar doğrultusunda gerçekleşen devinim, merkez ekonomilere ve küresel ortama hizmet sağlayıcı uyumdan öte bir anlam taşıyamaz. Üstelik de böyle bir uyum mekanizması ile, çevre konumlu bir ekonomide yaratılan katma değer o ekonomide oluşturacağı refah artışı katma değere eşdeğer düzeyde mutlak olmayıp, ancak katma değer o ekonomide kalan miktarı kadar göreceli düzeyde olur.

Meseleye bütünsel ve dinamik açıdan bakarak, bireysel ekonomilerde yaşanan devinimin ne denli güçlü, güçlü olduğu kadar da bireysel ve toplumsal refah

üzerinde adacıklar halinde olumsuz etki yaptığı ortada iken, bu durumu telafi etmeyip, tam tersine hızlandıracak şekilde devletin mülksüzleştirilmesi ve piyasaya açılmasının sonuçlarının topluma kabul ettirilmesinde ideolojik alandaki atılımlarının rolünün büyük olduğu açıktır. Neoliberal devinimler neticesinde refahı kısıtlanan toplumlara bu politikaların kabul ettirilmesi çabaları ideolojik aygıtlar alanında derin çatışmalar yaratmaktadır. İdeolojik aygıtlar üzerinde bir tarafta ekonomik alt-yapıdaki dönüşümleri topluma kabul ettirmeye yönelik güçler, diğer yanda da hem bu tür baskıları püskürtmek hem de toplumsal sıkıntıları ideolojik alanda topluma yayma amacıyla yoğun toplumsal mücadele yaşanmaktadır. Başka bir deyişle, ideolojik alanda tanık olduğumuz mücadeleler, alt-yapıda yaşanan uyum sürecine karşı gelişen ve/veya gelişebilecek toplumsal dirence karşı bu direncin kırılma çabalarının yansımasından başka bir şey değildir. İdeolojik alanda yer alan aile, eğitim, hukuk vb gibi kurumların ayrı ayrı incelenmesine girmeyip, hemen tüm kurumlar üzerinde şemsiye işlevi yüklenmiş kültür dokusunu, bunun içinde de liberalizm, laiklik, muhafazakârlık ve İslâm anlayışlarını irdeleyeceğim. Toplumsal kültürde yoğun olarak yerleşik "liberalizm" ifadesinin sermaye bağlamı dışında "özgürlük" olarak algılanışı son politikalarda çok ciddi alan açıcı bir işlev görmüştür. Oysa kapitalist sistemde ve piyasa bağlamında liberalizm "parasal özgürlük" anlamı ifade eder. Başka bir deyişle, kapitalist liberal ortamda ancak para gücü istediği alana girebilir ve istediği tercihi yansıtabilir. Batı toplumlarında da toplumsal liberalizm sadece ifade özgürlüğüne tanınmış olup, ekonomik kaynaklara ulaşmada ulusal gelirden alınan pay temel belirleyicidir. Bu anlamda Batı liberalizmi ancak piyasa liberalizmi ve özgürlüğünü ifade eder. Piyasa ilişkisi ise başlangıçta güç ilişkisi, sonucu itibarıyla de güç kazanma ilişkisidir. Hal böyle olunca, liberalizm ile bireysel özgürlük kavramlarının bir arada kullanılması dil ve ifade yoluyla toplumu baskı altına alma yöntemi olarak görülür (Deleuze & Guattari, 1977; 119).

Laiklik konusu toplum üzerinde oldukça rahat işlenebilen tam bir ideoloji alanı olarak karşımızda durmaktadır. Şöyle ki, Cumhuriyet devrimi ile yukarıdan topluma giydirilmeye çalışılan laiklik olgusu, kapitalist kalkınmanın henüz gerçekleştirilmemiş ve burjuva/emekçi sınıfların tam olarak ayrışmamış olduğu toplumsal yapıda Batı kültüründe olduğu gibi içselleştirilmiş laiklik olarak gelişip toplum tarafından emilmemiş olduğundan, şekilsel uygulamaya döndüğü derecede toplum tarafından baskı ve zorlama olarak algılanmıştır. Kırsal kökeni ağır basan, sanayileşmemiş ve gelenekçi yapıda olup, ana damarını İslâm'ın oluşturduğu topluma Cumhuriyet devriminin batıllaşma ve laiklik politikası benimsetilemediği gibi, tam tersine algılama karmaşasına ve toplumsal direncin ortaya çıkmasına yol

açtı (Berkes, 2008; 17–18). Bu noktada karşımıza “muhafazakârlik” kavramı çıkmaktadır. “Muhafazakârlik gelenekçiliğin temeli, toplumun organik büyüme kavramı ile ilgili olarak anlaşılmasıdır [bu görüşe göre]. Bir toplum, yapısal özelliklerinin arzuya göre belirlenebildiği, değiştirilebildiği bir sanat eseri değildir; fakat değişebilme özelliklerini kendi bünyesinde taşıyan, doğal olarak gelişen bir varlıktır. Bu görüşün liberal ferdiyetçilikle bazı müşterek tarafları vardır Liberaller politik otoritenin taleplerinin akılcı bir eleştiriyile değerlendirilmesini istedikleri halde, muhafazakârlar doğal olarak gelişen kurumların değerlerini sorgulamanın bunların otoritelerini ve sonuçta toplumun istikrarını tahrip etmek olacağını iddia ederler (Barry, 1988; 101). Son on yılın politikalarında muhafazakârlik ideolojisinin yoğun olarak kullanılmasının çok önemli bir nedeni de muhafazakârlik görüşünün kökeninde “..modernitenin ortaya çıkardığı toplumsal, kültürel ve siyasal değişime karşı bir tepki hareketi ” olması ve toplumun en temel biriminin birey değil aile olduğunun kabulüdür (Güler, 2009;127). Hal böyle olunca, burjuvazinin gelişip proleter sınıfın yerleşip Cumhuriyet yasalarını sürdürmesinin olanaksızlaşması karşısında, bir yandan baskıya karşı geliştirilen muhafazakârlik formatında oluşturulan kültürel üst-yapı ideolojik aygıtı himayesinde, diğer yandan da liberalizm ve piyasa söylemi çerçevesinde emperyalizmin doğal süreç görüntüsü ile içeri alınması güç olmadı. Bu süreçte muhafazakârlik peçesi altında halkın doğal süreç olarak algıladığı “piyasa” aslında güçlü bir emperyal vantuz odağı olarak görülmedi. Böylece, laiklik geri plana itilirken muhafazakârliğin ön plana çıkması nasıl bir doğal süreç olarak olumlu algılanmışsa, aynı şekilde liberalizm ve piyasa söylemi ile emperyalizmin içeri alınması ve halkın genel refah düzeyinin getirilmesi de aynı şekilde doğal süreç olarak algılandı ve tepki oluşturmadı. Oysa piyasa, sadece malların değil, tüketim hırsı oluşturan bireylerin de metalaştırıldığı ve tüm “liberal” görüntüsüne karşın aslında baskıcı bir ortamdır (Jameson, 1991; 206–207). Böylece, üst-yapının perdelemesi altında Türkiye ekonomisi dünya emperyalizmine açılıyordu. Cumhuriyet yasalarını, hatta devletçiliği özgülleşme ve gelişme koşulları olarak algılayamayan halkın, tarikat-cemaat ilişkilerini kölelik, piyasa sürecini de emperyalizmin ekonomiye duhul süreci olarak algılaması olanaksızlaşmıştır. Çizdiğim çerçeve dışında kalmakla beraber, bir parantez açarak, hukuk felsefesi ve kurumları üzerinde gerçekleştirilen zecrî operasyonu ve tüm oluşumları perdeleme işlevi ile yükümlendirilerek dönüştürülen medyayı da bu bağlamda değerlendirmenin gerekli olduğu kanaatindeyim!

Dönüşüm olarak nitelenen bu süreçte kültürel ideolojik alanda yaşananlar uzun dönem sonra anlaşılacağı üzere, İslâm dininin zaman içinde laikleşme görüntüsü altında felsefe değişikliğine uğramasına yol açacaktır. Batı kültürünün ge-

lişimine koşut olarak, ekonomik alt-yapıda yaşananlar sadece toplumsal sınıfları netleştirmeyecek, aynı zamanda toplumsal ideolojileri de farklılaştıracaktır. Şöyle ki; kapitalist sistemin haksız mülk edinme, böylece edinilmiş mülklerin korunması, emek üzerinde sömürü oluşturarak servet edinme ve devletin vatandaşları karşısında sosyal görevlerden bigâne kalması gibi işleyiş kuralları zaman içinde toplumlarda yerleşecektir. Bu süreçte ilk sıkıntıların çevre konumlu ekonomilerde yükselmesi beklenirken “medeniyetler çatışması” gündeme gelebilir. Zira bu kurallar çevre ekonomi konumundaki çoğunluğu İslâm dinine sahip ekonomilerde giderek artan sıkıntılara yol açtıkça, işin içyüzü anlaşılabilir tepkiler oluşabilir. Emperyalizm altında İslâm’ın kapitalist sistemi algılama niteliği ve gücü zamanla zayıflayıp kayboldukça, emperyalizme karşı olası tepkiler de hem insanî hem de inanç açısından önlenebilir hâle gelecektir. Emperyalistler açısından dindeki öz dönüşümleri önemli olmayıp, toplumun dinsel duygular açısından özgürleştiği görüntüsü altında dinsel pratiklerin yaygınlaştırılması ve din üzerine emperyalizme uyarlayıcı tartışmaların yapılması hem toplumu oyalama hem de siyasal erk ile toplum arasında uyum sağlama açısından önemli ve yararlı görülmektedir. Böylesi gelişmeler komünizm engelinin ortadan kalkmış olduğu günümüz koşullarında emperyalizmi bir kez daha rahatlatacak ve mutlu kılacaktır.

Dönüşüm yerine süreç betimlemesinin alt-yapı bağlamında ifade ettiği anlama geldiğimizde, küreselleşme, özelleştirme vb gibi tüm politikaların doğal bir sürecin sonucu olarak ele almamız gerektiği kanaatindeyim. Bir sistem olarak kapitalizmin olgunlaşma hastalığının en ileri düzeydeki ekonomide çıkması ve bu hastalığın tedavisi gibi görülen politikaların da merkezden çevreye dayatılması bütünsellik mantığı içinde yadsınamaz bir gerçekliktir. Sistem bütünselliği içinde her dönemde uyum hareketi yapıldığı gibi, küreselleşmenin bu denli dayatıldığı günümüz koşullarında da uyum hareketi zorunludur. Ne var ki, günümüzün uyum politikaları geçmiştekilere göre, hatta onların aksine toplumları zorlayıcı ve insanlara acı verici niteliktedir. Bu durum kronik krizin derinliği ile ilgili olarak geçmişteki politikalarından çok farklı algılanıyor olmakla birlikte, geçmişte yaşanan sosyal devlet politikaları ya da finanslaşma süreçlerindeki uyumdan nitelik olarak farklı değildir.

Kapitalizmin her döneminde merkez ekonomilerden çevre ekonomilere doğru olmak üzere farklı ekonomiler arasında uyum söz konusu olmuştur. Günümüzün küreselleşme koşullarında merkez ekonomilerde yaşanan kriz karşısında çevre ekonomilerde görülen uyum sistemik bütünselliğin zorunlu koşuludur. Günümüzün uyum sürecinin diğerlerine göre farklı algılanması, kronik krizlerin safhaları ve şiddet farklılığından kaynaklanmaktadır. Kapitalizmi, niteliği gereği, kriz

üreten bir sistem olarak tanımladıktan sonra, krizin oluşumu, görece sakin geçen ve bazı politikalarla ertelenen dönemleri “kronik kriz dönemleri”, önlenemeyen kriz anlarını ise “akut kriz anı” olarak niteleyebiliriz. Tarihsel süreçte kronik kriz dönemlerini kısmen baskılayan ve süreyi uzatan sosyal devlet politikaları ya da finanslaşma veya küreselleşme gibi politika ve uygulamalar da aslında krizle ilgilidir ve hemen tüm ekonomilerde uyum süreçlerini beraberinde getirmiştir. Piyasaların olağanüstü boyutlarda genişletilmesine rağmen önlenmeden yaşanan krizde oluşturulan neoliberal politikalar da, aynen geçmişte olduğu üzere, tüm ekonomilerde uyum sürecini zorlamıştır. Kısacası, bu süreç ile geçmişteki süreçler arasında nitelik değil, sadece derece farkı bulunmaktadır. Şu farkla ki, geçmişin kronik kriz dönemleri politikaları genişletici önlemleri devreye koyduğu için kronik krizden haberdar olmadığımız gibi, ekonomik refahın daha yaygın kullanımı refah yükselmesi ve bir tür iyileşme belirtisi olarak algılandı. Hatta bu döneme kapitalizmin altın çağı vb gibi isimler dahi takıldı. Oysa aynı dönemde de kapitalizm kriz yaşıyordu ve halkın altın çağ olarak algıladığı dönem de çevre ekonomileri merkez kapitalizme yeni piyasa olanakları sunuyordu. Giderek daha da sıkışık konuma gelmiş olan merkez kapitalizm merkezde ve çevrede kamu kesimini alan ve işleyiş olarak devre dışına alarak hemen tüm alanlara girmeye çalışmaktadır. İşte, halklara piyasa özgürlüğü olarak yutturulan liberalizm ve uyum süreci, oluşturduğu olumsuzluklar ve özellikle sosyal alanda olmak üzere ekonominin çoğu alanında gerilemelere neden olduğundan “dönüşüm” olarak betimlendi. Oysa bu bir uyum sürecidir.

Buna karşın üst-yapılardaki devinim ise, alt-yapı devininin tepkisiz sürdürebilmesi için yukarıdan beslenen ve halka dayatılan ideolojilerle donatıldığı için içsel bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu dönüşümde bir yandan emperyalizmin dayattığı ideoloji, diğer yandan da bu ideoloji ve onun gölgesinde alt-yapılarda gerçekleştirilen uyum sürecine direnenlerin ideolojisi olmak üzere ciddi bir çatışma yaşanmaktadır. Cumhuriyet yasaları ile kesintiye uğratıldığı düşünülen ve bu nedenle doğal gelişme trendini sürdüremeyen ailesel, dinsel ya da hukuksal yapılara hâkim toplumsal kültür dokusunun emperyalizmin alt-yapı dokusunda dayattığı devinimi perdelemeye yönelik dönüştürülmesi muhafazakârlık görüntüsü altında gerçekleştirilirken, aynı zamanda ekonomi emperyalizme sonuna kadar açılmış olmaktadır. Kemalist laiklikten tiksinerak kurtulduğunu, liberal muhafazakârlıkla İslâm'ı kurtardığını, liberal ekonomi ve piyasa sistemi ile özgürleştiğini sanan halklar, İslâm'ı kapitalistleştirdiğini, emperyalizme ve sermayeye teslim olarak özgürlüğünü yitirdiğini ve küresel emperyalist boyunduruğa girdiğini anlayamamaktadır. Bu muazzam görevi yüklenen ve başarı ile sürdürdüğü görü-

len üst-yapı ve ideoloji kurumlarındaki devinim, bu nedenle “değişim” ya da “dönüşüm” olarak tanımlanmalıdır. Ancak böylesi radikal tanımlama ile üst-yapı kurumlarındaki derin mücadelenin tarafları ve alt-yapılarda sağladığı büyük uyum süreci algılanabilir.

Sonuç

Yazının iki temel hedefi var. Bunlardan birincisi ekonomik alt-yapıdaki ani ve sarsıcı devinim sürecinin bir değişim ya da dönüşüm olarak algılanıp betimlenmesinin isabetli olmadığını saptanmasıdır. Zira değişim ya da dönüşüm sözcükleri üretim ilişkilerinde radikal dönüşüm anlamında sistem değişikliğini vurgular. Bir ülke ekonomisi bağlamında, örneğin salt Türkiye’de alt-yapıdaki devinim süreci fevkalade radikal görülüyor olmakla beraber, günümüzün küreselleşme koşulunda meseleye salt Türkiye özelinde değil de, gelişmiş ekonomilerin de kapandığı kesit analiz yöntemi ile bakıldığında sürecin bir tür uyum olduğu görülür. Şöyle ki, merkez ekonomilerle aynı ortamda birbirine bağlanmış çevre ekonomileri merkezden yayılan kriz yayma politikaları ile ekonomilerinde ciddi devinim yaşamaktalar. Ekonominin dışa açılması, kamu kesiminin küçültülmeye çalışılması, bazı kamu hizmetlerinin özel kesime devredilmesi, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi, kamu hizmetlerinin görülmesinde özel kesimden hizmet satın alımı yoluna gidilmesi gibi alışılmıştan farklı uygulamalar özel kesime yeni hizmet ve kâr alanı açtığı derecede merkez kapitalist ekonomilerdeki krizi massedecek davranışa yönelmiş olmakta ve böylece küreselleşen krize karşı üretilen politikalar bağlamında küreselleşmiş olmaktadır. Özellikle kamu kesiminde yaşanan farklılık özel kesime yeni faaliyet ve kâr alanları açarken, toplumsal refahı olumsuz etkileme yönü ile olumsuz algılanmaktadır. Ancak, kapitalist işleyiş felsefesinin merkezinde baskılanmış ve yabancılaşmış insan değil, insanı baskılayan ve yabancılaştıran sermaye olduğundan bu süreci yadsımak sistem mantığına aykırıdır (Weisskopf, 1971). Hal böyle olunca, öncelikle kamu kesiminde olmak üzere tüm alt-yapı dokusunda yaşanan devinimleri küreselleşmiş bütünsel ekonomik yapılar çerçevesinde uyum süreci olarak görmek gerekir. Küreselleşmeye intibak edebildiği ve merkez kapitalist ekonomilerin çıkarına uygun olduğu her çevre konumlu ekonomide Türkiye benzeri uyum süreçlerinin yaşanması olağandır ve günümüzün olayları da bu durumu kanıtlamaktadır.

Değişim ya da dönüşüm ifadeleri üst-yapı kurumları için iki nedenden dolayı çok daha uygun kavram olarak görülmelidir. Bir defa, üst-yapı kurumları alt-yapının etkisi ile kendi doğallığı içinde devinmemekte, üstten gelen zorlamalarla ve iradî müdahalelerle köklü değişim geçirmektedir. İkinci olarak da, üst-yapı ku-

rumlarında yaşananlar alt-yapı üst-yapı dokuları arasındaki etkileşim yönünü ağırlıklı olarak üst-yapıdan alt-yapıya doğru çevirmiştir. Bunun nedeni de alt-yapıdaki değişimlerin toplumsal olumsuzlukları karşısında sosyal huzurun bozulması için ideolojik etkileşim ile politikaların uygulanmasında suhulet sağlanmasıdır. Bu konuda “muhafazakârlık” ustalıklı devreye sokulmuştur. Şöyle ki, tüm yapıların topluma dayatılması tepki yaratırken üst-yapı kurumlarındaki değişikliklerin de topluma dayatılmasının tepki yaratma olasılığının büyük olduğu düşünülür. Ancak böyle bir tepkiden korkulmadığı gibi, böyle bir tepki de ortaya çıkmadı. Üst-yapı kurumlarında önemli fakat dar çerçevede iç çatışmalar yaşanırken, toplumsal alanda bir tepkinin oluşmaması, tam tersine yumuşak bir uyum gözlenmesi söz konusu kurumlardaki dönüştürmenin “muhafazakârlık” kavramına uygun olarak gerçekleştiriliyor olmasındandır. Cumhuriyet Devrimleri’nin kesintiye uğrattığı bazı kurumların canlandırılması, Devrim yasaları ile çatışmalı olduğu için “dönüşüm” olarak tanımlanıyor olduğu halde, toplumun büyük kesimleri tarafından Devrim öncesi durumunun bir tür devamı olarak algılanarak muhafazakârlık çerçevesinde devamlılık şeklinde yorumlanmakta ve kabul edilmektedir.

Kaynakça

- Althusser, Louis (1978), *Devletin İdeolojik Aygıtları*, Birikim, İstanbul
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB) (2008), *2008 Kavşağında Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul
- Barry, Norman P. (1988), *Yeni Sağ* (çev. C. Akyan), Tisamat, Ankara
- ÇHD (Çağdaş Hukukçular Derneği) (2010), *Devlet ve Hukuk Üzerine*, İstanbul
- Deleuze, Gilles-Félix Guattari (1987), *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, (çev. B. Massumi), University of Minnesota Press, Minneapolis
- Deleuze, Gilles-Félix Guattari (1977), *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, (çev. R. Hurley-M. Seem-H. R. Lane), Penguin Books,
- Güler, E. Zeynep (2009), “Muhafazakârlık”, *Modern Siyasal İdeolojiler* (der. H. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Harvey, David (2009), *Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford New York
- Jameson, Fredric (1991), *Postmodernism or, Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, Durham
- Larrain, Jorge (1993), “İdeoloji”, *Marksist Düşünce Sözlüğü*, İletişim, Kayhan Matbaası, İstanbul
- Smith, Adam (1960), *The Wealth of Nations*, London J. M. Dent & Sons Ltd., London
- Weisskopf, Walter A. (1957), *The Psychology of Economics*, The University of Chicago Press, Chicago
- Weisskopf, Walter A. (1971), *Alienation and Economics*, A Delta Book, New York
- Yalman, Galip L. (2009), *Transition to Neoliberalism*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Press, İstanbul